

ТУРИСТИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ У НЕДОВОЉНО РАЗВИЈЕНИМ ПРОСТОРИМА СРБИЈЕ*

Извод. За државе у транзицији, као што је и Србија, туристичке манифестације представљају облик усмеравања туристичке понуде и маркетиншког деловања ка атрактивним туристичким вредностима и локалитетима, ради укључивања у важније међународне туристичке дестинације. Манифестациони туризам, као саставни део укупних привредних активности, својим економским ефектима, утиче на отварање региона ка потенцијалним произвођачима, инвеститорима и потрошачима у неразвијеним општинама и повећаним могућностима запошљавања и улогом у повећању националног дохотка. У раду ће се указати на туристичке манифестације у недовољно развијеним просторима Србије, као почетни основ за развој туристичке, али и укупне привреде.

Кључне речи: туристичке манифестације, неразвијени простори, Србија

Abstract. In the countries in transition, such as Serbia, event tourism represents a form of tourist offer and marketing directed towards attractive natural and anthropogenic touristic values and localities, with the purpose of their inclusion into important international tourist destinations. Event tourism, as a part of overall economic activities, with its own economic effects, has a role in opening of less developed regions towards potential investors, manufacturers and consumers and also in improving employment and overall national income. This paper will point out the events in less developed regions of Serbia, as a base for development of touristic and overall economy.

Key words: tourist events, undeveloped areas, Serbia

Увод

Манифестациони туризам има посредан и непосредан утицај на развој привреде а посебно потрошње материјалних и духовних добара. Туристичке манифестације подстичу развој и просперитет места, као и региона у коме се одржавају, привлачећи инвестиције (девизе) у форми туристичке привреде, а у неким случајевима и преко нове индустријске делатности. Одржавају се првенствено са циљем приказивања одређених достигнућа у привреди, спорту, забави итд. "Манифестациони туризам, као саставни део укупних привредних активности, својим економским ефектима, утиче на отварање региона у којима се организују, као потенцијалних произвођача и потрошача у неразвијеним општинама и повећаним могућностима запошљавања и улогом у повећању националног дохотка. Организовањем манифестација уз коришћење антропогеног наслеђа (културно – историјски споменици, народно градитељство, фолклор, обичаји) и атрактивних природно-географских елемената као локације и/или мотива за организовање, у

* Др Жељко Бјељац, научни сарадник, Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд.

* Рад представља резултате истраживања пројекта 146011, које финансира Министарство науке и заштите животне средине Србије.

недовољно развијеним општинама, помогло би се развоју туризма као почетној основи за економски развој. Организовањем спортских, привредних, етнографских, али и верских и политичко - историјских, манифестација, које имају забележену и масовнију посету и учешће, повећава се и потрошна од стране посетилаца што доприноси и позитивном трговинском билансу одговарајућих привредних грана, а тиме и самих региона и насеља а као најбољи пример, издвајају се привредне туристичке манифестације (сајмови, вашари, изложбе, берзе)" (Бјељац Ж., 1998; Бјељац Ж и др., 2004).

"Природно географске одлике (клима, хидрографска мрежа, педолошки састав тла, природни ресурси), као и потреба људи за привређивањем ради преживљавања, условили у и развој примарних и секундарних и терцијарних привредних делатности. У равничарским просторима и пределима нижих и средњих планина[†] са повољним климатом и педолошким саставом и хидрографском мрежом, уз разноврсност флоре и фауне, развијају се пољопривреда, шумарство, лов и риболов, као значајне делатности које имају основу за организовање карактеристичних туристичких манифестација" (Вјелјас З., 2003). Такве манифестације се организују са циљем презентације пољопривредних производа, побољшања услова производње, повећања приноса и слично, уз одговарајући забавни, уметнички, етнографски, или спортско-рекреативни програм. Ако се том приликом одвија и програм који посетиоце упознаје са старим начинима привређивања, традицијом и фолклором, уз одговарајући забавни садржај програма, онда овакве манифестације имају и своје место у укупној туристичкој понуди региона одржавања.

Осим економски, туристичке манифестације представљају "ширење доживљаја, ревитализацију традиције, изградњу локалног или националног поноса, потврђивање група у заједници, повећано учешће заједнице, увођење нових и изазовних идеја и проширивање културних перспектива" (Hall С. М., 1997), односно, „заједнички понос, намера и остварење, социјална интеракција и развој заједнице, заједништво, идентитет заједнице, властити имиџ или осећај за положај и чврстина“ (Delamere Т., Hinch Т., 1994), што је посебно значајно и за просторе у Србији са очуваном традицијом и културним наслеђем. Такође, утицајем програма манифестација, омогућава се стварање културног идентитета посетилаца, али и акултурације домицилног становништва и посетилаца, као и остварење туризма као фактора развоја истинских културних потреба савременог човека.

Према закону о недовољно развијеним подручјима Републике Србије за период до 2005. године (Службени гласник Републике Србије бр53/95), на територији Србије[‡], издваја се 39 општина које имају статус недовољно развијених општина[§]. У истом Закону се као недовољно развијена подручја у Србији, издвајају и територије приграничних општина у дубини 10-15 км од државне границе, без седишта општина. ** На основу овог критеријума издвојено је 56 општина у Србији

Туристичке манифестације у неразвијеним општинама Србије

Према календару приредби Србије (ТОС, 2005), и Водичу кроз Туристичке манифестације (бр.2 и 3, 2005) у Србији се одржава 650 манифестација. Од тог броја у недовољно развијеним општинама Србије, издвојеном према првом критеријуму у

[†] Просторима у Србији где се налазе и економски неразвијене општине

[‡] без Косова и Метохије. До 1999. године, на територији КОСМЕТ-а се одржавало 18 туристичких манифестација, од којих су три биле у општинама које имају статус недовољно развијених општина у Србији: Лепосавић и Штрпце; биле су регионалног карактера, организоване на локалитетима планина Копанник, односно Шара

[§] издвојене према члану 2 и 3 Закона о недовољно развијеним подручјима Републике Србије

** Члан 4 став 1 и члан 5 закона о недовољно развијеним подручјима Србије до 2005. године

закону одржава се 76 манифестација (11,7% од укупног броја туристичких манифестација у Србији), које су базирани на природно географски вредностима и/или антропогеном и културном наслеђу краја. Манифестације које имају туристички карактер, у насељима издвојеним по првом критеријуму се одржавају у 26 од 39 недовољно развијених општина у Србији.

Као организатори се најчешће јављају општинске туристичке организације, што самостално, или у сарадњи са другима (26 манифестација). Туристичке организације Жагубице (7), Голупца (6), Куршумлије и Бруса (по 4), Кучева и Рековца (по 2), Мионице и Бујановца (по једна), се посебно издвајају. Културни центри, Културно уметничка друштва и остале институције културне делатности, се као организатори, самостално или у сарадњи са другима, појављују у 20 манифестација. Као остали организатори јављају се ловачка друштва, спортски клубови, скупштине општина и други.

По садржају програма, преовлађују привредне (35,5%) манифестације. Следе уметничке манифестације са 17,1%. Етнографске манифестације у недовољно развијеним просторима чине 14,5%, од укупног броја у наведеним општинама. Забавне манифестације чине по 13,2%, а верске 11,8 %. Политичко-историјске чине 5,3%, а спортске манифестације 2,6% од укупног броја манифестација у недовољно развијеним општинама. Посматрано по насељима, 47 манифестација се одржава у општинским центрима, а 29 у сеоским насељима. Од сеоских насеља, издвајају се Крепољин (општина Жагубица), Торак (општина Житиште), Добра (општина Голубац), Планиница (Бања Врујци, општина Мионица), Бела Црква (општина Крупањ), Милентија и Козник (општина Брус). Ова насеља, према Закону о недовољно развијеним просторима Србије за период до 2005. године (Службени Гласник Републике Србије, бр 53/95), имају и статус приоритета на сеоском подручју, сагласно члану 4. ставовима 2 и 3.

Поједине недовољно развијене општине се налазе у саставу туристичких региона: Копаоник (општина Брус, Лепосавић), Власина и Крајиште (Сурдулица), Ваљевске планине, Кучајске планине (Жагубица, Кучево), Ваљевске планине (Мионица) а поједине се налазе дуж транзитних туристичких праваца у оквиру Коридора 10 (Бујановац, Гацин Хан, Варварин) и Коридора седам (Голубац).

Осталих 12 општина које се према члановима 2 и 3 Закона о недовољно развијеним просторима Србије, а у којима нема манифестација које су довољно туристички атрактивне су: Тутин, Прешево, Дољевац, Меровина, Ражањ, Бојник, Босилеград, Медвеђа, Мали Зворник, Сјеница, Црна Трава, Трговиште, Лебане.

По рангу одржавања *шест* манифестација су међународног карактера (изложба паса Ц.А.Ц.И.Б и Међународни куп једрења у Голупцу; Међународна фото колонија "Ђавоља варош", Куршумлија; Међународни фестивал фолклора у Бујановцу и Међународни куп у оријентационом трчању на Копаонику, општина Брус, Међународна трубачка радионица "Власина" у општини Сурдулица).

Републички (национални) карактер има 14 манифестација (међу којима су туристичке манифестације, попут: "Мишићеви дани" у Струганику и "Равногорски сабор", општина Мионица, "Прођох Левач, прођох Шумадију", у манастиру Каленић и Рековцу, "Хомољски мотиви", у Кучеву, "Златна фрула", у Куршумлији, ликовна колонија "17 воденица", у Гацином Хану, "Бакарна лисица, Каменово", у општини Петровац), а 28 регионални и 21 локални ранг одржавања.

Највећи број манифестација, у односу на остала годишња доба се одржава током летњег периода (50,0%). У пролећном периоду се одржава 18,8%, а у јесењем 15,6%). Током зимских месеци, организује се најмање манифестација (10,8%). Као природно географски мотиви и/или локације одржавања се најчешће користе *реке*: Дунав (7), Дрина (3), Лим, Ибар, Пек и Млава (по 1); *планине*: Копаоник (5), Хомоље

(4), Сувобор (3), Јастребац, *термоминерални извори*: Куршумлијска, Пролом, Луковска бања. Као антропогени туристички мотиви највише се користе фолклор, традиција и обичаји, стари начини привређивања, културно и историјско наслеђе, културна и уметничка достигнућа.

Табела 1. Туристичке манифестације у недовољно развијеним општинама Србије^{††}

Општине	Етно графске	Привредне	Забавне	Уметничке	Поли тичко- историјске	Вереке	Спортске	укупно
Жагубица	1	4		1		1		7
Голубац		3	3				1	7
Мионица	1	1			3	1		6
Брус	1	1	1			1	1	5
Крупањ		2		1	1	1		5
Куршумлија		1		2		1		4
Петровац		2		1		1		4
Житиште	2					2		4
Сурдулица		1	1	2				4
Блаце	2	2						4
Љубовија			3					3
Бујановац	2					1		3
Кучево		1		1				2
Осечина		1		1				2
Бољевац	1	1						2
Лепосавић			1	1				2
Рековац	1	1						2
Жабари		1		1			1	2
Пријеполје			1					1
Бабушница		1						1
Гацин Хан				1				1
Мало Црниће				1				1
Коцељева		1						1
Житорађа		1						1
Варварин		1						1
Власотинце		1						1
укупно	11	27	10	13	4	9	2	76

Напомена: Класификација у табели извршена према: Ж. Бјељак: "Манифестациони туризам у Војводини", докторска дисертација, Институт за Географију, ПМФ, Универзитета у Новом Саду, 1998

Од 27 привредно туристичких манифестација, које се одржавају у највећем броју недовољно развијених општина (19), издвајају се вашари (16) и привредно – фолклорне манифестације, базиране на лову и риболову. У недовољно развијеним просторима у Србији, привреда је базирана на пољопривреди и преради пољопривредних производа. Као такве индустријске гране, издвајају се "прехрамбена, текстилна, индустрија коже и обуће, грађевинска.

Повезаност индустрије и манифестационог туризма је у начину презентирања појединих индустријских производа (сајмови, изложбе), преко спонзорства или донаторства манифестације. Током 18. и 19. века, као места размене пољопривредних и занатских (касније и индустријских) производа, појављују се вашари. Из вашара, као места размене добара, развија се трговина као посебна привредна делатност" (Бјељак Ж и др., 2004). Данас су вашари интересантна места где се посетилац може, између осталог, упознати и са старим занатима, који полако нестају. У укупној туристичкој понуди Србије, као посебна туристичка атракција издваја се вашар у

Шапцу, чији датум одржавања се налази и у Календару туристичких природби у Србији. Вашари у недовољно развијеним општинама Србије, имају локално-регионални значај, а термин одржавања је често повезан са значајнијим верским празницима. Као посебно интересантни вашари, који имају и туристички потенцијал, издвајају се у Мионици, Петровцу, Житорађи, Крупњу.

Лов на вука на Хомољским планинама, Јастрепцу (Блаце), Власини, и у оквиру националног парка Ђердап (село Добра, Голубац), лов на лисицу (Каменово, Петровац), риболов на Дунаву код Голупца, Дани гљива (Крепољин), указују и на развијеност и потенцијал за развој појединих привредних грана у овим општинама. Ове привредно туристичке манифестације, иако имају мањи број учесника (неколико десетина ловаца, риболоваца, берача гљива) махом из локалне заједнице и ширег региона, налазе се у Календару туристичких природби Србије. Иако су регионалног карактера, ове манифестације имају и одређени туристичко промотивни значај јер у појединим емисијама које за тему имају животиње, лов, риболов, туризам националних и регионалних телевизијских станица се током њиховог трајања, или по завршетку, приказују репортаже са тих манифестација, чиме се промовишу и природногеографске туристичке вредности простора у којима се организују.

Етнографске, верске и уметничке манифестације су најбољи примери очувања културног идентитета локалне заједнице. Од 11 етнографских манифестација које се организују у осам општина, карактеристично је представљање традиције фолклора и обичаја српског (Хомољски мотиви, Кучево; Смотре изворног народног стваралаштва: "Црноречје у песми и игри", Бољевац, "Потам – потам преко Дрине", Осечина; "Златна фула", Куршумлија), румунског ("Празник зимских обичаја", Торак, општина Житиште) и албанског становништва, али и из иностранства ("Златне руке Бујановца", Бујановац).

Од 13 уметничких туристичких манифестација, које се одржавају у 11 општина, издвајају се ликовне колоније (сликарска колонија "Каленић", манастир Каленић, Рековац, смотра ликовног стваралаштва деце Србије, Петровац), позоришне смотре (ФЕДРАС-фестивал драмских аматера села Србије, Мало Црниће) фото и филмски сусрети (Фестивал телевизијског етнолошког филма, Кучево).

Забавне и спортске туристичке манифестације повезане су са природно географским елементима простора и представљају елементе туристичке промоције у општинама у којима се организују. Од 10 забавних туристичких манифестација, које се одржавају у пет општина, издвајају се регате: на Дунаву (Дунавска ТИД^{††} регата, "Златни котлић", општина Голубац), на Дрини ("Еко Дринска регата", Дринско - Савска кајак кану регата "Меморијал Витомира Диздаревића - адмирала Кука", општина Љубовија), на Лиму (Лимска регата, општина Пријепоље), Ибру (регата Јариње-Рашка), забавна лета ("Власинско лето", река Власина са Власинском акумулацијом) Спортске туристичке манифестације у економско неразвијеним општинама Србије, као локацију одржавања имају Дунав (општина Голубац) и Копаоник (општина Брус).

Регионално посматрано, у Србији се могу издвојити и зоне у којима се налазе недовољно развијене општине у Србији^{§§}. То су:

- Подрињско-Ваљевска (18 туристичких манифестација)
- Подунавско-Кучевска (23 туристичких манифестација)
- Власина и Крајиште (6 туристичких манифестација)
- Јужноморавска (5 туристичких манифестација)

^{††} међународна туристичка регата

^{§§} укључујући и општине које тренутно немају туристичке манифестације

- Копеоичка (15 туристичких манифестација)
- Рашка (1 туристичка манифестација)
- Великоморавска (4 туристичке манифестације),
- Средње банатска (4 туристичке манифестације)

Туристичке манифестације у пограничним просторима Србије

Према другом критеријуму у Закону о недовољно развијеним просторима Србије (члан четири став један Закона), који се односи на пограничне општине, у 34 насеља из 18 општина се одржава 70 туристичких манифестација (10,8% од укупног броја манифестација у Србији). У четири општинска центра^{***}, се одржава 12 туристичких манифестација, а у 30 сеоских насеља 58 манифестације.

Од насеља, издвајају се Брза Паланка и Текије (општина Кладово); Рогачица, Заовине, Заглавак (општина Бајина Башта); Бајмок (општина Суботица); Сонта, Пригревица (општина Апатин); Хоргош (општина Кањижа); Мокрин (општина Кикинда); Тршић, Текериш (општина Лозница); Добра (општина Голубац); Вина, Барта Бериловац, Вртовац (општина Књажевац); Вражогрнац (општина Зајечар); Моровић (општина Шид); Српска Црња (општина Нова Црња); Гудурица (општина Вршац); Мокра Гора, општина Ужице. Ова насеља, према Закону о недовољно развијеним просторима Србије за период до 2005. године (Службени Гласник Републике Србије, бр 53/95), имају и статус приоритета на сеоском подручју, сагласно члану 4. ставовима 2 и 3.

Највише манифестација се одржава током летњег периода (42,6%), током пролећних месеци (27,9%), а током јесени (21,3%) и зимског периода (8,2%), најмање.

Према садржају програма, преовлађују забавно туристичке манифестације (29,5% од укупног броја у пограничним просторима издвојеним према критеријуму из табеле 2), следе етнографске и привредне са по 21,3%, спортске са 11,5%, уметничке са 9,9%, верске са 4,9% и политичко-историјске са 1,6%.

У недовољно развијеним пограничним општинама, као организатори се највише јављају самостално, или у сарадњи са другим институцијама: општинске туристичке организације (20), и то: Голупца (6), Кладова (5), општинске и локалне институције културе (16), скупштине општина, невладине организације, спортски клубови и други.

Према рангу одржавања, *шест* су међународне (изложба паса Ц.А.Ц.И.Б и Међународни куп једрења у Голупцу; Међународна ликовна колонија "Поганово" у манастиру Поганово, општина Димитровград; Међународни фестивал фолклора у Бујановцу, "Златна бућка Ђердапа", Текија (општина Кладово); Ауто Рели који се бодује за европски шампионат на планини Тари. 22 туристичке манифестације има републички (национални ранг), а издвајају се посебно Вуков сабор у Тршићу^{†††} (општина Лозница), "Завичајни дани Мокре горе", (Мокра Гора, општина Ужице), Дани "Ђуре Јакшића у Српској Црњи" (општина Нова Црња) "Голубачки котлић" (општина Голубац), "Златна бућка Ђердапа" (општина Доњи Милановац), 29 туристичких манифестација има регионални, а 12 локални карактер.

Укључујући и општинске центре (од којих неки припадају и групи високо развијених привредних центара, попут Суботице, Сомбора, Апатина, Шапца, Кикинде, Ужица и др), у 33 општине се одржава 167 туристичких манифестација

^{***} Љубовија, Бујановац, Пријепоље и Голубац

^{†††} уз Међународни сајам пољопривреде у Новом Саду и Карневал цвећа у општини Бела Црква, најстарија туристичка манифестација у Србији

(25,7%). Најбројније су у општинама Сомбор (14), Суботица (13), Чајетина и Кладово (по 11), Кањижа и Апатин (по 9), Вршац, Књажевац, Бајина Башта (по 8), Голубац, Сремска Митровица (по 7), Лозница, Зајечар, Ужице (по 6), Бела Црква (5) и др.

Табела 2. Туристичке манифестације у пограничним општинама Србије⁺⁺⁺

Општине	Етно гра фске	Прив ред не	Забав не	Умет нич ке	Поли тичко историј ске	Вер ске	Спорт ске	Укуп но
Кладово		1	8	1				10
Бајина Башта			3				5	8
Голубац		3	3				1	7
Књажевац	2	3				1		6
Апатин	3	1			1	1		6
Лозница		2		2	1			5
Суботица	3			1				4
Љубовија			3					3
Вршац		2				1		3
Бујановац	2					1		2
Кањижа	2							2
Кикинда		1				1		2
Зајечар	1	1						2
Мајданпек	1			1				2
Шид				1			1	2
Димитровград				1				1
Пријеполје			1					1
Нова Црња				1				1
Ужице	1							1
Неготин	1							1
Укупно	16	14	18	8	2	5	7	70

Напомена: Класификација у табели извршена према: Ж. Бјељак: "Манифестациони туризам у Војводини", докторска дисертација, Институт за Географију, ПМФ, Универзитета у Новом Саду, 1998

Један део манифестација у недовољно развијеним пограничним просторима се одржава на простору атрактивних туристичких региона Србије, а који се простиру у пограничном простору: Горње Подунавље, Златибор -Тара, Стара планина, Шарпланина^{sss}, Власина и Крајиште, као и на деоницама транзитних туристичких праваца Ниш-Софија и Ниш -Скопје и река Дунав и Дрина.

Туристичке манифестације у недовољно развијеним просторима Србије

Обухватајући оба критеријума, у 87 насеља у 42 општине у Србији, које имају статус недовољно развијених, одржава се 131 туристичка манифестација (20,2 % од укупног броја туристичких манифестација у Србији). Најбројније су привредне (21,4%), а следе етнографске (19,1%), забавне и уметничке (по 16,0%), верске (9,9%), спортске (6,1%) и политичко-историјске туристичке манифестације (4,6%, од укупног броја туристичких манифестација које се одржавају у недовољно развијеним општинама Србије. Највише се организују у летњим месецима (49,6%, затим у пролећном периоду (31,6%), у јесењим (19,1) и зимским месецима (13,0%). Према

⁺⁺⁺ према члану 4. став 1 и став 2, Закона о недовољно развијеним просторима Србије

^{sss} До 1999. године, на простору туристичког региона Шар планина се одржавало четири туристичке манифестације

рангу одржавања, издваја се: девет међународних, 36 републичких (националних), 52 регионалне и 33 локалне туристичке манифестације.

Промет туриста, односно број посетилаца креће се од неколико десетина до неколико хиљада посетилаца. Проблем у одређивању тачног броја посетилаца манифестација у овим просторима^{****} је што не постоје механизми за одређивање прецизних података за број посетилаца. Приближно тачни подаци су код манифестација где се продају улазнице, али и то није прецизно јер се углавном продају комплети улазница. Такође, не могу се прецизно раздвојити посетиоци из места или региона одржавања манифестације и они који долазе као туристи. Смештајни капацитети у насељима, током одржавања појединих манифестација су у већој или мањој мери попуњени, али и то се не може узети као прецизан критеријум јер нема тачне евиденције по објектима за смештај ко је од гостију дошао само због манифестације.

Финансијски ефекат туристичких манифестација, који би могао бити значајан показатељи економског добитка, а тиме и просперитета за општину у којој се манифестација одржава се не исказује званично^{††††}, а такође ни Министарство за трговину, туризам и услуге Републике Србије не евидентира такве приходе од туризма.

Туристичке манифестације у недовољно развијеним просторима Србије, везане су мотивом организовања и/или локацијом одржавања за део атрактивних природних туристичких локалитета (планине Копаоник, Хомољске, Кучајске, Стара, Ваљевско-Подрињске, Вршачке, реке Дунав и Дрина, бање Луковска, Куршумлијска, Пролом и др), као и елемената који обухватају културно наслеђе (народно градитељство, манастири, традиција, обичаји, фолклор, стари начини привређивања).

Са аспекта локације одржавања од посебног значаја је и изградња нових објеката и нове инфраструктурне мреже, које ће остати трајно на коришћењу домицилном становништву, а да се при том користе финансијска средства и помоћ државних органа или других институција и привредних субјеката. Пример једне такве манифестације је организовање политичко историјске туристичке манифестације "Равногорски сабор" на Равној гори у општини Мионица. Под покровитељством једне, а касније још неколико политичких странака у Србији, које су тада биле у опозицији, од 1993. године се у форми политичког митинга организовао дан када је генерал Драгољуб Михаиловић, окупио део војних јединица Краљевине Југославије и прогласио устанак против Немачког окупатора (11. и 12. маја 1941. године)^{††††}. Број посетилаца буде и неколико десетина хиљада из целе Србије, али и Срба из дијаспоре (Аустралије, Велике Британије, Сједињених америчких Држава и других земаља). Од 1996. године, се и значајније улаже у тај простор.^{§§§§} Током трајања ове манифестације, значајна је и зарада приватног угоститељско-трговинског сектора, а такође и приватних смештајних капацитета. Посетиоцима ове манифестације, која траје два дана, пружају се могућности и обиласка туристичких атракција у околини

**** слична ситуација је и на нивоу целе Србије.

†††† Истраживања на терену су показала да по том питању, велики број организатора тврде да послују са губитком, да је то пословна тајна и да немогу да приказују јавно добит, да су им довољна средства што добију од спонзора;

†††† до 2000. године, стихијно, у организацији политичких партија, а од 2001. године делимично и под патронатом државе Србије, посебно од 2004. године, када су законом изједначени равногорски и партизански покрет.

§§§§ реконструкција прилазних друмских саобраћајница, изградња смештајно – угоститељских капацитета, споменика Дражи Михаиловићу, изградња цркве, а у плану је и електрификација тог простора.

(планине Суворор, Рајац, бање Врујци и Љиг, село Струганик^{****} (општина Мионица), село Ба⁺⁺⁺⁺ (општина Љиг) и друге туристичке вредности). (Čulić L., Vjeljac Ž., 2003).

Туристичке манифестације које се организују у пограничним крајевима Србије, указују и на могућности за успостављањем и интезивирањем пограничне и шире међудржавне сарадње. Примери таквих манифестација су уметничке и етнографске туристичке манифестације националних мањина у Србији, где уз фолклорне ансамбле и уметнике, буду присутни и политички и дипломатски представници Србије и из држава матица националних мањина. Примери су: "Đendeš Bokreta i Durinda"⁺⁺⁺⁺, "Празник зимских обичаја"^{§§§§}, "Dužijanca"^{*****} и друге сличне. На овим манифестацијама долази и до склапања договора о склапању билатералне сарадње. Посебан пример је и организовање туристичких манифестација у селу Торак у општини Житиште. У селу је седиште Фондације (друштва) за етнографију и фолкор Румуна у Војводини. Од 1994. године, ова Фондација организује међународни научни скуп "Банат-историјска и културна прошлост"⁺⁺⁺⁺⁺. Организовање овог скупа је иницирало да се од 2004. године, наизменично, у време одржавања, организују и привредни, политички, уметнички, научни и други сусрети представника из Војводине и румунске жупаније Караш Северин, под називом "Дани Војводине у Караш Северину", односно, "Дани Караш Северина у Војводини". Такође, из ове сарадње је проистекао и договор о изградњи етно куће, као темеља будућег етно комплекса Румунског народног градитељства у месту Торак (општина Житиште)⁺⁺⁺⁺⁺, а учијој изградњи заједно учествују Румунска влада и Извршно веће АП Војводине. Туристички обилазак етно куће и будућег комплекса је веч у програму обиласка појединих туристичких агенција и ђачких екскурзија. У оквиру овог комплекса се одржава и четири туристичке манифестације.

Закључак

Организовање видова манифестационог туризма у недовољно развијеним просторима, представља и један од примарних основа за развој туризма, а тиме и почетак укупног привредног развоја места и региона одржавања. Према Стратегији развоја туризма у Србији, а која је у изради, туристичке манифестације (догађаји) имају висок степен атрактивности, као део туристичке понуде Србије и средњи степен конкурентности. Организовањем туристичких манифестација, долази и до повезивања са другим потенцијалним или развијенијим видовима туризма, а који такође промовишу својим специфичностима простор одржавања. Туристичке манифестације, у недовољно развијеним просторима Србије, а која гравитирају

**** Родна кућа војводе Живојина Мишића из Првог Светског рата, где се одржава такође једна од значајнијих туристичких манифестација "Мишићеве дани", која такође има утицаја на развој и туризма и других пратећих делатности (реконструкција прилазних путева, реконструкција постојећих објеката у стилу народног градитељства и слично).

++++ место одржавања Равногорског конгреса 1944. године

++++ етнографска манифестација војвођанских Мађара, којом се представљају фолклорне игре, обићаји и традиција, а одржава се и у сеоским насељима дуж границе са Мађарском. На овој манифестацији гости су и фолклорни ансамбли из Мађарске и представници мађарске амбасаде и извршне власти из Војводине.

§§§§ Етнографска манифестација војвођанских Румуна, која се одржава у месту Торак (општина Житиште)

***** етнографска манифестација која приказује жетелачке свечаности Буњевача, у селима Таванкут, Александрово, Стари Жедник у Суботичкој општини, а којима присуствују и политички и дипломатски представници из Србије, Хрватске и Мађарске. Овој манифестацији присуствује и по неколико хиљада посетилаца из Србије, Хрватске, Мађарске, Босне и Херцеговине и Румуније.

+++++ Скуп који се у почетку одржавао у насељу Владимировци, потом у Новом Саду, а од 2000. године, наизменично у градовима Нови Сад и Решице (Румунија)

+++++ који обухвата кућу, цркву Румунске православне цркве, музеј алата и пољопривредних машина

магистралним путним правцима међународног и националног значаја^{§§§§§§}, повезане су и са транзитним туризмом, што даје могућности да се путници у транзиту боље упознају са вредностима тих насеља. Обзиром да је највећи број туристичких манифестација недовољно развијених простора организован у сеоским насељима, постоје услови и за постепен развој сеоског (руралног) туризма.

Организовање привредно туристичких манифестација (изложбе и вашари), пружају могућности недовољно развијеним просторима да промовишу своје привредне производе, а исто тако да привуку инвестиције из развијених општина и Србији и из иностранства.

Привредне, етнографске и забавно туристичке манифестације су три вида манифестационог туризма који највише могу утицати на развој туризма, али и укупне привреде у недовољно развијеним просторима Србије, у насељима у којима се већ организују, а могу послужити и као покретач укупних туристичких кретања ка недовољно развијеним насељима Србије која још нису афирмисала и валоризовала своје потенцијалне туристичке вредности. Ове манифестације су повезане са руралним, гастрономским, ловним, риболовним, верским, културним видовима туризма.

Локални и регионални привредни субјекти, државни и приватни, често су спонзори и донатори туристичких манифестација. У посматраним општинама, привредни субјекти су из пољопривредних делатности, прехранбене индустрије, трговине, занатства

Зависно од ранга туристичке манифестације и циља организовања, као и повезаности организатора са привредним субјектима и осталим партнерима у организовању (stakeholder односи), зависи и какви ће бити и њени укупни ефекти у односу на насеље и/или регион у коме се одржава. Истраживања на терену, и дати примери у раду, указују да се утицај (било позитиван, било негативан) туристичких манифестација на простор одржавања, може приметити после три до пет година континуалног организовања.

Током организовања туристичких манифестација, на терену су уочени и бројни недостаци:

- Недостатак смештајних капацитета, у смислу мањих породичних смеђтајних капацитета у руралним просторима Србије
- Нредостатак сарадње између организатора, смештајног сектора и туристичких агенција
- Низак степен свести и информисаности на страним тржиштима о тзуристичким манифестацијама у Србији
- Недостатак имица и одговарајућег позиционирања за домаће и страно тржиште
- Локални догађаји и славља нису довољно искоришћени у туристичке сврхе, те недостају стратешке смернице за њихову промоцију и даљи развој
- Лоша саобраћајна приступачност унутар дестинације у којој се организују манифестације
- Низак ниво јавног, локалног превоза за време одржавања манифестација

Као предлози за решавање наведених недостатака, који би утицали и на развој недовољно развијених простора у Србији, издвајају се:

- Побољшање и развој система смештаја и развој малог и средњег предузетништва у туризму

§§§§§§ посебно у општинама које се налазе дуж Моравског правца Паневропског Коридора 10, односно на транзитним туристичким правцима Београд – Ниш; Ниш – Бујановац; Ниш-Пирот; Појате-Пожега

- Унапређење stakeholder односа међу свим учесницима у организовању манифестације
- Развој туристичког информативног система
- Развој додатне туристичке понуде (гастрономија, трговина, угоститељство, стари занати, домаћа радиност, сувенири)
- Едукација организатора манифестација

ЛИТЕРАТУРА

- Бјељац Ж., (1998), **Манифестациони туризам у Војводини**, докторска дисертација, Департман за Географију, Туризми Хотелијерство, Природноматематички факултет Универзитета у Новом Саду
- Бјељац Ж., (2003) **Geographic tourist values and event tourism interrelationship** Problems of Geography, no 1–2 Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, pg.101–105
- Бјељац Ж, Штрбац Д, Лендак Е, (2004) **Туристичке манифестације на правцу Дунавско -Моравског коридора**, специјална издања Географског Института „Јован Цвијић“, САНУ, бр. 64, Београд 2004
- Delamere T, Hinch T (1984), **Community festivals: Understanding resident perspectives and priorities**. P. Marphy (ed) Quality Management in urban tourism: Balancing business and environment, proceedings, University of Victoria, pp.355–367
- Hall C. M (1997) **Hallmark Tourist Events: Impact, Management and Planning**, John Willey and Sons
- Ćulić L, Bjeļjac Ž (2003), **Tourist events as part of tourist-cultural animation in rural tourism on Suvobor area**, Zbornik radova sa naučnog skupa "Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana", Kragujevac, pg.259-256
- Водич кроз туристичке манифестације**, број 2 и број 3 (2005)
- Календар приредби Србија** (1999), Туристичка организација Србије
- Календар приредби Србија** (2005), Туристичка организација Србије
- Закон о недовољно развијеним подручјима Републике Србије**, до 2005 године, Службени гласник Републике Србије, бр. 53/95
- Grupa autora (2006), **Strategija turizma Republike Srbije**, други извештај, Plan konkurentnosti, Horwath Consulting, Zagreb

TOURISTIC EVENTS IN UNDER-DEVELOPED AREAS OF SERBIA

In the countries in transition, such as Serbia, event tourism represents a form of tourist offer and marketing directed towards attractive natural and anthropogenic tourist values and localities, with the purpose of their inclusion into important international tourist destinations. Event tourism, as a part of overall economic activities, with its own economic effects, has a role in opening of less developed regions towards potential investors, manufacturers and consumers and also in improving employment and overall national income.

Event tourism in Serbia represents a way to contribute to extension of touristic market, especially towards natural and anthropogenic tourist values. Event tourism in under-developed areas is related to motive of organization, and/or location of event and also to elements that comprise cultural heritage (monasteries, tradition, old architecture)

Organization of event tourism in less developed areas represents a basis of tourism development in general, which results in overall improvement of economy in a region.

Event tourism in areas with the main traffic routes of international importance are closely tied to transit tourism that gives passengers opportunity to familiarize better with values of those settlements. Having in mind that most of the touristic events of undeveloped areas take place in rural settlements, there are conditions for improving the rural tourism.